

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه پیام نور

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در

رشته: علوم تربیتی (تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش)

دانشکده: علوم انسانی

عنوان پایان نامه: بررسی تحلیلی-انتقادی

دلالت‌های تربیتی رویکرد صوفیانه امام محمد غزالی

استاد راهنما: دکتر حسن کرمعلیان

استاد مشاور: دکتر محمد هاشم رضایی

نگارش: غلامرضا صادقپور

خرداد ۱۳۸۹

شماره:
تاریخ:
پیوست:

تصویب نامه

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم تربیتی تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش

تحت عنوان:

" بررسی تحلیلی-انتقادی دلالت‌های تربیتی رویکرد

صوفیانه امام محمد غزالی "

ساعت: ۱۲-۱۳/۳۰

تاریخ دفاع: ۸۹/۰۳/۸

درجه ارزشیابی: عالی

نمره: ۱۸/۰۰

هیات داوران:

امضاء	مرتبۀ علمی	نام و نام خانوادگی	داوران
		آقای دکتر حسن کرمعلیان	استاد راهنما
	استاد مشاور	آقای دکتر هاشم رضایی	استاد مشاور
	استاد داور	آقای دکتر عیسی ابراهیم زاده	استاد داور
	استاد داور	دکتر محمد رضا سرمدی	استاد داور
		سرکار خانم دکتر وحیده علیپور	نماینده تحصیلات تکمیلی

تهران، خیابان استاد نجات
الهی، نرسیده به خیابان
کریمخان زند، چهارراه
سپیند، پلاک ۲۲۲
تلفن: ۸۸۸۰۱۰۹۰
دورنگار: ۸۸۸۹۰۵۳۶
www.tpnu.ac.ir
ensani@tpnu.ac.ir

تقدیم به:

همسر مهربانم که در تمامی مراحل

این پژوهش و در فراز و نشیب‌های

زندگی، همراه

پشتیبان و مشوقم بوده‌اند.

تشکر و قدردانی:

از استاد عزیز و ارجمند جناب آقای دکتر **حسن کرمعلیان** و استاد محترم جناب آقای دکتر **محمد هاشم رضایی** که به ترتیب در نقش اساتید راهنما و مشاور، یاریگر این حقیر بوده اند، تشکر صمیمانه به عمل می آید.

چکیده

این پژوهش به بررسی تحلیلی-انتقادی از مواضع تربیتی امام محمد غزالی پرداخته است. هدف عمده پژوهش، شناسایی و استخراج هدفها، اصول و روشهای تربیتی غزالی و نقد آنها بوده است. از آنجا که امروزه با گسترش وسایل ارتباط جمعی، عوامل بسیاری بر افکار و اندیشه های نسل جوان تاثیر گذارند، پرداختن به مبانی تربیتی دانشمندان اسلامی و آشنایی مربیان و دست اندرکاران امر تعلیم و تربیت با آن ها؛ می تواند، یکی از راههای اساسی مقابله با اندیشه ها و پیامدهای منفی ناشی از تهاجمات فرهنگی باشد. ضمن اینکه در تحلیل منابع تربیتی این دانشمندان، نگرش انتقادی به پاره ای از ایده های آنان در روشهای آموزشی، مسأله ای ضروری به نظر می رسد.

روش تحقیق از نوع تحلیل محتوای کیفی و بر اساس روش تحلیلی انتقادی از آثار تربیتی امام محمد غزالی بوده است. ابزار گردآوری اطلاعات بر پایه مطالعات کتابخانه ای به صورت فیش برداری از منابع دسته اول و دسته دوم بوده است. بدین ترتیب که ابتدا منابع دسته اول و سپس منابع دسته دوم و نتایج آنها مورد مطالعه قرار گرفته و ضمن یادداشت برداری از کتب، نشریات، مقالات، پایان نامه ها و سایت های اینترنتی معتبر تعلیم و تربیت برای فهم بیشتر و استنباط دقیق تر، استفاده از روش تطبیقی لازم بوده است. یافته های پژوهش حاکی از آن است که از نگاه غزالی، تربیت عملی است که در طی آن مربی رسالت دارد، برای نیک بختی متربی در پی برانگیختن و پروراندن نهادهای خدادادی وی بر آید. هدفهای تربیت از دید غزالی به اهداف غایی، میانی و جزئی تقسیم می شوند. اصول تقدم تزکیه بر تعلیم، کرامت ذاتی انسان و تفرد، مهمترین اصول تربیتی و روش دفع افسد به فاسد، امر به معروف و نهی از منکر، مشاهده و تفکر از روشهای برجسته غزالی در تربیت هستند. آنچه از نتایج تحقیق حاصل می شود، این است که آرای تربیتی غزالی، نظریاتی هستند، مبتنی بر موازین عقلی، فراگیر، دارای سلسله مراتب، پاسخگو به نیازهای مادی و معنوی متربی، قابل تحقق و در نهایت در راستای مسیر انسان در نیل به حضرت حق. در عین حال افراطی گری در مواضع صوفیانه، تأکید بیش از حد به دانش و مهارتهای لفظی و ادبی به جای تکیه بر فعالیتها و تجارب مستقیم، ترغیب فعالیت های فردی به جای یادگیری مشارکتی و کنار گذاشتن شاخه هایی از دانش، به مانند فلسفه را می توان از جمله محدودیت ها در آرای تربیتی وی نام برد.

کلیدواژه ها: تربیت، تحلیل، انتقاد، تصوف، امام محمد غزالی

فهرست مطالب

عنوان.....	صفحه.....
فصل اول (کلیات پژوهش)	
۱-۱- مقدمه.....	۲
۲-۱- بیان مسأله.....	۳
۳-۱- اهمیت و ضرورت پژوهش.....	۴
۴-۱- اهداف پژوهش.....	۵
۵-۱- سؤالات پژوهش.....	۵
۶-۱- واژه ها و مفاهیم پژوهش.....	۶
فصل دوم (مبانی نظری و پیشینه پژوهش)	
۱-۲- مبانی نظری پژوهش.....	۱۰
۱-۱-۲- تربیت.....	۱۰
۲-۱-۲- هدفهای تربیتی.....	۱۳
۳-۱-۲- اصول تربیت.....	۱۵
۴-۱-۲- عوامل تربیت.....	۱۶
۵-۱-۲- روشهای تربیتی.....	۱۷
۶-۱-۲- معرفی امام محمد غزالی.....	۲۵
۷-۱-۲- رویکرد صوفیانه.....	۲۹
۸-۱-۲- جایگاه غزالی در رویکرد صوفیانه.....	۳۲
۲-۲- تحقیقات پیشین.....	۳۸
فصل سوم (روش پژوهش)	
۱-۳- مقدمه.....	۴۲
۲-۳- روش پژوهش.....	۴۲
۳-۳- روش گردآوری اطلاعات.....	۴۲

۴۳	۴-۳- روش تجزیه و تحلیل اطلاعات..... فصل چهارم (یافته های پژوهش)
۴۵	۱-۴- مقدمه.....
۴۵	۲-۴- بررسی تحلیلی آرای تربیتی غزالی.....
۴۵	۱-۲-۴- تعریف تربیت از نگاه غزالی.....
۵۱	۲-۲-۴- هدفهای تربیتی غزالی.....
۵۸	۳-۲-۴- دیدگاههای آموزشی غزالی.....
۵۹	۴-۲-۴- فضیلت تعلیم و تعلم از نگاه غزالی.....
۶۱	۵-۲-۴- اصول تربیت از دید غزالی.....
۸۵	۶-۲-۴- روشهای تربیتی غزالی.....
۹۸	۷-۲-۴- نقش و راتک در تربیت از نگاه غزالی.....
۱۰۲	۸-۲-۴- جایگاه کودک در خانواده از دید غزالی.....
۱۱۰	۹-۲-۴- اهمیت و جایگاه معلم در فرآیند تربیت غزالی.....
۱۱۴	۳-۴- بررسی انتقادی دلالت های تربیتی غزالی..... فصل پنجم (نتیجه گیری و پیشنهادها)
۱۲۱	۱-۵- مقدمه.....
۱۲۲	۲-۵- تجزیه و تحلیل.....
۱۲۶	۳-۵- پیشنهادها و راهبردها.....
۱۲۷	۴-۵- محدودیت ها.....
۱۲۸	منابع و مأخذ.....

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه

آموزش و تربیت دینی در کشور ما همواره با چالش‌های بسیار روبه‌رو بوده است و شگفت این جاست که این چالش‌ها در سال‌های پس از انقلاب اسلامی نه تنها کمتر نشده بلکه بیشتر هم شده است، که دلیل این امر را باید در حضور جدی‌تر دین در عرصه‌های مختلف زندگی ما، از احکام فردی گرفته تا رفتارهای اجتماعی و سیاسی دانست که پس از انقلاب حادث شده؛ این موضوعی است که بر همگان آشکار است. آنچه که در تحقق این امر می‌تواند بهتر و بیشتر ما را یاری کند، رجوع به منابع غنی اسلامی - تربیتی است که با گذشت قرن‌ها از ظهور و شکل‌گیری چنین منابعی، گهگاهی در مقاطعی از تاریخ تعلیم و تربیت به فراموشی سپرده شده‌اند.

لیکن مسأله مهم‌تر و اساسی‌تر در این راستا، رویکرد انتقادی به این منابع است. بدون تردید با صنعتی شدن دنیای امروز و متعاقب آن نیاز دانش‌آموزان و فراگیران به مهارت‌های موردنیاز قرن اخیر و همچنین با پیشرفت علوم تربیتی و روانشناسی در زمانه حال و آینده، ضرورت ایجاد می‌کنند که به موازات بهره‌گیری از اصول، اهداف و روش‌های تربیتی غنی اسلامی، میزان اثربخشی این آموزه‌ها را با نیاز فراگیران امروزی تطبیق نمائیم.

در تعلیم و تربیت اسلامی، امام محمد غزالی چهره نام آشنا و پرآوازه‌ای است؛ اما شاید در میان منابع تربیتی امروزی کمتر به اصول و مبانی تربیتی وی پرداخته شده است.

پژوهشگر لازم دانست با بررسی تحلیلی - انتقادی آرای این متفکر برجسته، گامی در راستای اعتلای مبانی نظری تربیت دینی برداشته شود.

امید است مورد رضایت ارباب معرفت و تربیت قرار گیرد.

۱-۲- بیان مسأله:

می‌دانیم که هدف از آموزش دینی تنها افزایش معلومات دینی دانش‌آموزان نیست، بلکه هدف اصلی، پرورش ایمان و نیل به تربیت دینی والهی است. به عبارت دیگر، هدف اصلی "دین‌آموزی" نیست بلکه "تدین" است.

در دنیای کنونی، توسعه و ایجاد مدارس به مفهوم امروزی، گسترش سریع فناوری و ارتباطات، صنعتی شدن جوامع و نیازهای متنوع عصر انفجار دانش، دایره تأثیر گذاری عوامل مختلف بر افکار و اندیشه‌های دانش‌آموزان را گسترده‌تر از گذشته کرده است.

بنابراین سهم خانواده‌ها و حتی معلمان در تکوین شخصیت دانش‌آموزان، روزبه‌روز کم‌رنگ‌تر می‌شود. عوامل محیطی به ویژه رسانه‌ها نقش عمده‌ای را بر عهده دارند و به صورت شبانه‌روزی در تغییر اندیشه‌ها و افکار کودکان، نوجوانان و حتی بزرگسالان نقش تأثیرگذار و مهم خود را ایفا می‌کنند. مدارس ما نیز هنوز به عنوان اصلی‌ترین کانون‌های تربیتی مورد توجه و برنامه‌ریزی دقیق و صریح قرار نگرفته است. اگر نظام آموزش و پرورش ما بخواهد از مسیر آموزش‌های صرف به سمت تربیت دینی، اخلاقی و اجتماعی حرکت کند، لازم است بسیاری از اهداف و روشها را تغییر دهد.

پرداختن به محتوا، کنه‌گفته‌ها و مواضع تئوریک و تربیتی دانشمندان مسلمان، موضوعی اساسی است؛ که با نگاهی دقیق و موشکافانه می‌توان نتایج آن را در نظام تعلیم و تربیت پیاده و اجرا نمود.

غزالی از شخصیت‌های برجسته تاریخ و فرهنگ ایران و اسلام است. اهمیت و برجستگی غزالی در نوپردازی علمی و اخلاقی و نفی فرهنگ فلسفی حاکم بر عصر خود و افتادن در پوستین فقیهان، باطنیان، صوفیان، واعظان، و حاکمان، ... خلاصه نمی‌شود؛ بلکه وی از مربیان بزرگ و تربیت‌پژوهان بنام جهان اسلام است، که اندیشه‌های تربیتی او با تدریس در نظامیه بغداد بر فرهنگ تربیتی جهان اسلام

تأثیرگذار بوده است و مربیان بزرگی در روشها و نگارشهای تربیتی خود - خواسته یا ناخواسته - از آثار او الهام گرفته‌اند.

آنچه که در زمان حال ضرورت ایجاد می‌کند، این است که به موازات توصیف و تبیین آراء تربیتی بزرگانی چون امام محمد غزالی، رویکردی انتقادی نیز به نظریات آنها داشته باشیم، تا با مطالعه و بررسی همه جانبه و دقیق در راه تعلیم و تربیت مؤثر، پویا و سازنده، بیش از پیش کوشا باشیم.

۱-۳-۲- اهمیت و ضرورت پژوهش:

با اینکه مطالعه در تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت در اسلام و نیز آشنایی با افکار و آثار مربیان بزرگ مسلمان، از ضروریات زمان و جزئی از واحدهای درسی دانشگاهی است؛ لیکن جای گزارشهای تحقیقی با رویکرد انتقادی در میان تربیت‌نگارهای ما تقریباً خالی است.

تصوف در ادبیات اسلامی-ایرانی همواره جایگاه خاصی داشته و بزرگان عرصه تعلیم و تربیت به این مسئله نگاه ویژه‌ای داشته‌اند. ابو حامد - امام محمد غزالی طوسی به عنوان یکی از بزرگان تصوف و تأثیرگذار بر تاریخ تعلیم و تربیت اسلامی با خلق آثاری ماندگار و جاودان، نقش مهمی در راه پویایی و تکامل این عرصه ایفا نموده است. ارتباط و پیوستگی تصوف با تعلیم و تربیت و بررسی تحلیلی قضاوتها و مواضع تربیتی و همچنین استفاده از روش انتقادی در شناخت دیدگاههای امام محمد غزالی، جذابیت موضوع را مضاعف می‌نماید.

پژوهشگر در صدد است با مطالعه و بررسی دقیق موضوع، محاسن و محدودیت‌های گزاره‌های تربیتی این دانشمند بزرگ، نگاهی تحلیلی-انتقادی به دلالت‌های تربیتی وی در باب تعریف تعلیم و تربیت، اهمیت و ضرورت آن، جایگاه و منزلت معلم، نقش متعلم در فرآیند تعلیم و تربیت، اهداف تعلیم و تربیت و مشکلات تعلیم و تربیت انسان در مراحل مختلف رشد داشته باشد.

۱-۴- اهداف پژوهش:

هر پژوهشگری از اینکه موضوعی را برمی‌گزیند و به پژوهش پیرامون آن می‌پردازد اهدافی را دنبال می‌کند. اهداف این پژوهش عبارت است از:

۱-۴-۱- هدف کلی:

روشن‌ساختن دلالت‌های تربیتی رویکرد صوفیانه امام محمد غزالی

۱-۴-۲- اهداف ویژه:

- ۱- آشنایی با مفاهیم تربیتی تصوف و کشف و استخراج تعاریف تربیت در این رویکرد
- ۲- آشنایی با اشارات و استلزامات تربیتی رویکرد صوفیانه غزالی در تدوین اهداف تعلیم و تربیت
- ۳- شناسایی استلزامات تربیتی رویکرد صوفیانه غزالی برای تعیین مبانی و اصول تعلیم و تربیت
- ۴- شناخت استلزامات تربیتی رویکرد صوفیانه غزالی برای صورت‌بندی روش‌های تربیتی
- ۵- هموار نمودن مسیر تربیتی فراگیران امروزی با تبیین تحلیلی-انتقادی از مواضع و نگرش‌های غزالی در باب مسائل تعلیم و تربیت و معرفی نتایج آن به مربیان این عرصه.

۱-۵- سؤالات پژوهش:

- ۱- با عنایت به مواضع صوفیانه امام محمد غزالی، چه تعریفی از تربیت را می‌توان ارائه داد؟
- ۲- اشارات و استلزامات تربیتی رویکرد صوفیانه غزالی برای اهداف تربیتی چگونه صورت می‌گیرد؟
- ۳- بر اساس آراء تربیتی غزالی در رویکرد صوفیانه، چه اصول تربیتی را می‌توان استخراج نمود؟

۴- با تکیه بر اشارات و استلزامات تربیتی رویکرد صوفیانه غزالی، تربیت متربی بر اساس چه روش‌هایی صورت می‌گیرد؟

۵- در بررسی انتقادی دلالت‌های تربیتی رویکرد صوفیانه غزالی، چه محاسن و محدودیتهایی از آرای تربیتی وی استنتاج می‌شود؟

۱-۶- واژه‌ها و مفاهیم پژوهش:

الف) - مفاهیم و اصطلاحات نظری:

۱- امام محمد غزالی^۱

ابوحامد محمد بن محمد غزالی متفکر و ارسته و از بزرگترین نام‌آوران اندیشه در سال ۴۵۰ هجری قمری/۱۰۵۸ میلادی در روستای طابران طوس متولد شد.

غزالی به نقل از دانشمندان تا ۴۵۷ کتاب در موضوعات اخلاق، عرفان، فقه، اصول، تفسیر، حدیث و علوم مختلف دیگر نوشت که معروفترین و نفیست‌ترین آنها کتاب‌های احیاء علوم الدین و کیمیای سعادت است که در دوران پختگی و عزلت‌تصنیف کرده است.

بسیاری از آثار او به زبانهای مختلف، ترجمه و بارها در کشورهای مختلف چاپ شده است. این دانشمند مسلمان ایرانی در چهاردهم جمادی الثانی سال ۵۰۵ هجری قمری/نوزدهم دسامبر ۱۱۱۱ میلادی از دنیا رفت و در توس به خاک سپرده شد. زندگی او زندگانی زیبا و کامل بود که در آن پایان کار، آغاز کار بود.

۲- تربیت یا پرورش^۱

تربیت در لغت، به پروراندن، پروردن و آموختن، معنی شده است. در ادبیات فارسی، کلمه تربیت هم در مورد انسان و هم در مورد حیوان و گیاه به کار می‌رود. معنای تربیت در مورد حیوانات، به معنای شرطی شدن و

^۱. E.M.Ghazzali

پاسخ دادن از روی ناآگاهی و عدم شعور است و در مورد گیاهان نیز تربیت به معنای رو به کمال بردن و رشد دادن است. (ابراهیم زاده ، ۱۳۷۵، ص ۲۴-۳۲)

تربیت را عبارت از فراهم آوردن زمینه برای پرورش استعدادهاي دروني هر موجود و به فعلیت رساندن امکانات بالقوه در درون او دانسته اند. (سادات، ۱۳۶۵).

۳-تصوف: صوفي شدن، پشمینه پوش گردیدن، سالک راه حق شدن، طریقه درویشان

صوفي: آنکه جامه پشمین پوشد، پشمینه پوش، کسی که پیرو طریقه تصوف باشد، خرقه پوش ریاضت کش، وارسته از مادیات دنیا، درویش پیرو طریقه تصوف

صوفیانه: همچون صوفیان، بطریق صوفیان، سماع صوفیانه به سیره صوفیان (شمیم، ۱۳۷۹، صص ۲۲۴-۲۲۵).

۴- انتقاد^۲:

انتقاد در لغت به معنای جدا کردن (سره از ناسره یا گاه از گندم و مانند آن)، خرده گرفتن و نقد گرفتن پول است. (شمیم، ۱۳۷۹، ص ۲۶۹). انتقاد در اصطلاح، شرح معایب یا محاسن شعر، مقاله یا کتاب و یا سنجش اثر ادبی یا هنری بر معیار یا عملی تثبیت شده و همچنین یکی از روشهای مهم به منظور ارزیابی مفاهیم، پدیده‌ها و داده‌های مختلف در فرایند تولید و آفرینش معنا شده است.

۵- تحلیل^۳:

این واژه در لغت به معنای تجزیه کردن، از هم گشادن چیزی را، فانی کردن، محو کردن، هضم کردن و تمام کردن

^۲.pedagogy

^۲ Criticism

^۳ Analysis

نماز معنا شده است. و در اصطلاح معنای "تقسیم و خرد کردن مفاهیم مرکب و کلی به عناصر ساده تر" به خود گرفته است. (همان منبع، ص ۴۱۱)

ب)- مفاهیم و اصطلاحات کاربردی:

۱- انتقاد

منظور از انتقاد در این پژوهش، شرح محاسن و محدودیت‌های آرای تربیتی امام محمد غزالی در رویکرد صوفیانه است. ملاک محاسن و محدودیت‌ها، میزان تأثیر این آرا در آموزش و تربیت صحیح فراگیران امروزی با در نظر گرفتن مؤلفه‌های رشد و تربیت فردی و اجتماعی و همچنین چالش‌ها و موانع موجود در این عرصه بوده است.

۲- رویکرد صوفیانه

در این اثر به عملی اطلاق می‌شود که در طی آن امام محمد غزالی، با وارستگی از مادیات دنیا به سیر و سلوک در طریق حق پرداخته است.

۳- بررسی تحلیلی

منظور از بررسی تحلیلی در این پژوهش، تحقیق و موشکافی در ابده‌های تربیتی امام محمد غزالی با تجزیه و تحلیل این آرا بر مبنای تقسیم‌بندی آنها به اهداف، اصول و روش‌های تربیتی بوده است.

فصل دوم :

مبانی نظری

و

پیشینه پژوهش

۲-۱- مبانی نظری پژوهش:

۲-۱-۱- تربیت

الف) - معنای تربیت

تربیت از ریشه "رب و یرب" در معانی زیر آمده است: پروردن، سرپرستی و رهبری کردن، رساندن به فرجام، نیکوکردن، به تعالی و کمال رساندن، ارزنده ساختن، از افراط و تفریط در آوردن و به اعتدال بردن، و در نهایت اگر درباره انسان به کار افتد؛ جامع‌ترین معنایش فرهیختن اوست. لغویان، بیشتر با عنایت به ریشه "رب و یرب" تربیت را تعریف کرده‌اند؛ برای مثال، ازدید راغب‌اصفهانی تربیت، دگرگون کردن گام به گام و پیوسته هر چیز است تا به آن مایه که به انجامی که آن را سزد؛ برسد. بیضاوی در تفسیر سوره حمد، تربیت را به کمال رساندن و ارزنده ساختن اندک اندک هر چیز دانسته است. از نگاه برخی از اهل نظر، رب و تربیت از یک ریشه اند و معنای اساسی رب، همان تربیت است. (رفیعی، ۱۳۸۱، ص ۸۹).

ب) - تعریف تربیت در اصطلاح

تربیت، چون سیاست و دین از مقوله‌هایی است که دست خوش دخالت همگان و فهم عامه شده است. چه، هر کس، از توده مردم تا نخبگان، ناگزیر به گونه‌ای با تربیت سروکار دارند و از قضا کمتر کسی است که در مقابل مربی، خود را کمتر از دیگران بدانند و برداشت خویش را از تربیت دست کم لازم‌التعدیل شمارد؛ جان سخن این که، هر کس تا مجبور به تعریف تربیت نباشد، گمان می‌کند معنای آن را می‌داند. (شاتو و همکاران، ترجمه شکوهی، ۱۳۷۶، صص ۱۷۸-۱۷۹).

از سویی، اهمیت تربیت و نقش انحصاری آن در تحقق فرهنگ و تمدن و تعالی آنها، بر مربیان بزرگ پوشیده نبوده است؛ چنانکه غزالی، تربیت را پس از پیامبری شریفترین کار آدمی خوانده است و کانت آن را بزرگترین و دشوارترین مسأله آدمی دانسته است و افلاطون بر آن بوده است که عالیتر و مقدستر از تربیت، فنی نیست. (کاظم زاده، ۱۳۷۱، ص ۱).

با این همه شگفت است-والبته تنها مورد هم نیست-که تا کنون بر تعریفی واحد از تربیت همداستانی نشده است. آبخشور این ناهمگونی را در رویکرد صاحب‌نظران به هستی، خدا، جهان، انسان، معرفت و جامعه می‌توان یافت؛ یعنی، ناهم‌هنگی در پی‌نهادهاست و چون چنین است؛ تعریف‌های ناهمسان افتاده است. به دیگر سخن، هر کس از تربیت آنگونه که مایل به فهم آن است دفاع می‌کند و تعریفش از تربیت نیز مسبوق به چنین تمایلی است؛ این است که پاره‌ای از تربیت پژوهان بزرگ، از یافتن تعریفی صحیح، صریح و یگانه که پسندیده همگان افتد ناامید گشته، تلاش در این راه را بیهوده می‌دانند.

(میالاره، ترجمه کاردان، ۱۳۷۸، ص ۱۰۵).

ج- آشنایی با چند تعریف از تربیت

جان استوارت میل^۱، «تربیت را هر تاثیری می‌داند که آدمی در معرض آن است و تفاوت نمی‌کند آبخشور آن شیء، شخص یا جامعه باشد». این تعریف بسیار گسترده است و بنابراین کمتر چیزی است که عامل تربیت نباشد و از سویی بر اساس آن روشن نیست هدف تربیت را چگونه می‌توان معلوم داشت، و نیز چنین نیست که تربیت به این معنا الزاماً به سود مرتبی بینجامد. (رفیعی، ۱۳۸۱، ص ۸۹).

جان دیوئی^۲ بر آن است که «تربیت، مجموعه فرآیندهایی است که از راه آنها گروه یا جامعه-چه کوچک و چه بزرگ- تواناییها و خواسته‌های خود را منتقل می‌کند تا بقا و رشد پیوسته خویش را تضمین کند» (دیویی، ترجمه آریان پور، ۱۳۴۱). او نسبت به تربیت رویکردی جامعه‌شناختی دارد. ازدید وی تربیت امری اجتماعی است و می‌توان آن را بازسازی پیایی تجربه برای افزایش گستره و ژرفای محتوای اجتماعی آن دانست. از نگاه دیوئی تربیت فرآیندی

۱-J.S.Mill

۱-John Dewey

است که به مربی فرصت می‌دهد. از طریق آن، روش‌های اختصاصی را فرا گیرد.

امیل دورکیم^۱ هم تربیت را با رویکرد جامعه‌شناختی ویژه خود تعریف می‌کند. او از تربیت، اجتماعی‌شدن انسان را می‌خواهد و دیدگاهش بر اصل ((وجدان جمعی)) استوار است. از نگاه وی «تربیت آن عملی است که در طی آن نسل بالغ و رسیده، نسلی را هنوز برای زندگی و پختگی به اندازه نیافته است متأثر می‌کند و هدفش برانگیختن و گسترش حالات جسمی و عقلی و اخلاقی مربی است» (شارع پور، ۱۳۸۳، ص ۲۱).

پیشنهاد اتحادیه بین المللی پرورش‌نویل^۲ این است که «تربیت، فراهم کردن زمینه رشد - در حد توان - تکمیل توانایی‌های هر کس به عنوان فرد و نیز عضو جامعه‌ای مبتنی بر همبستگی و تعاون است؛ تربیت از تحول اجتماعی جدا نیست، بل خود یکی از نیروهای تعیین‌کننده آن است».

کرشن اشتاینر^۳ از تربیت، فرآیندی را می‌خواهد که در طی آن مربی، مربی را به گونه‌ای از زندگی رهنمون می‌شود که با اقتضای فطرت او سازگارافتد و بر ارزش‌های معنوی استوار شود. (اشتاینر، ترجمه کاردان، ۱۳۷۱)

روسو^۴، که الهام بخش پستالوزی و هربارت و فرویل است، بر آن است که «تربیت، هنری فنی است که به صورت راهنمایی یا حمایت و هدایت نیروهای طبیعی و استعداد‌های مربی، و با رعایت قوانین رشد طبیعی و با همکاری خود او برای زیستن تحقق می‌پذیرد». از نظر او تربیت، فرایند پرورش مربی در گستره استعداد‌های مادرزاد است. (رفیعی، ۱۳۸۱، صص ۹۱-۹۲)

^۱ - Emile Durkeim

^۲ - Ligue internationale education nouvelle

^۳ - Kerschenstiner

^۴ - Rousseau